

Відгук

на дисертацію Петренка Максима Олеговича

«Ідея гідності людини в модерному та постмодерному соціальних проектах», поданої на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

за спеціальністю: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

В сучасному мінливому глобальному світі незмінною опорою людської особистості, її глибинною внутрішньою цінністю залишається гідність. Ідея гідності, яка лежить в основі незалежності, свободи та відповідальності, впливає на становлення та розвиток особистості. Вона належить кожному від народження і не залежить від належності до громадянства держави. Гідність виступає джерелом прав і свобод людини, а також свідомством високого рівня розвитку культури суспільства.

Істотним моментом у розумінні значення людської гідності стала Загальна декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, а серед новітніх доповідей ООН слід згадати «Доповідь про людський розвиток 2016: людський розвиток для кожного», де наголошується що ідея гідності людини є первинною та визначальною для всіх інших соціальних цінностей та стандартів.

Після подій 2014 року для українського суспільства проблема гідності постає центральною темою в суспільних обговореннях громадських організацій та академічному середовищі. На тлі загально суспільного визнання людської гідності, водночас, не має однозначності в тлумаченні цього поняття в соціально-філософському дискурсі, що провокує відповідні термінологічні складнощі.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена суспільним запитом та потребою в комплексному соціально-філософському дослідженні ідеї гідності, яке базується на новітніх підходах до проблем гуманістичного характеру.

Необхідна розробка концепції цілісності людини, яка означає в першу чергу визнання високої значущості її гідності. Ціннісні орієнтири суспільства повинні бути підпорядкованими потребам людського існування, а положення про гідність людини повинно розглядатися як головний конституційний принцип: «... лише на засадах поваги до людської гідності в її розмаїтих вимірах та аспектах, визнання прагнення людей до свободи та справедливості можлива розбудова цивілізованого, людяного, демократичного та правового суспільства» – зазначає дисертант [с 11].

Слід відмітити, що задум дисертації, її структура та змістовне наповнення гармонійно поєднані і методологічно вдало відтворені у назві роботи. Спроби осмислити ідею гідності подаються в різноплановій, багатоаспектній соціально-філософській ретроспективі, яка через системний аналіз творчих доробок визначних зарубіжних та вітчизняних мислителів відображає і сучасні інтенції філософської думки. Серед яких особливо виділити праці таких мислителів як К.-О. Апель, Ю. Габермас, О. Гьофе, Е. Макінтайр, А. Маргаліт, М. Нуссбаум, Дж. Ролз, Ч. Тейлор, Е. Тугендгат, Ф. Фукуяма, А. Єрмоленко, Є. Бистрицький, В. Любивий, В. Лях, М. Попович, С. Пролєєв, М. Тур та інших.

Як зазначає дисертант: «головною метою дослідження є з'ясування сутності гідності через аналіз найістотніших історико-філософських та соціально-філософських інтерпретацій, а також виявлення закономірностей розвитку, методологічних, філософсько-антропологічних та морально-правових засад гідності в межах модерного, а також глобального, постіндустріального, інформаційного суспільства» [с 16]. Для реалізації такої мети автор виокремив декілька дослідницьких завдань серед яких, на наш погляд, особливої уваги заслуговують наступні: «1) здійснити теоретичну реконструкцію репрезентації ідеї людської гідності в працях провідних модерних мислителів, виявити її сутність та особливості в межах модерного соціального проекту; 2) на засадах всебічного аналізу вітчизняних та зарубіжних першоджерел розвинути тезу про органічний зв'язок свободи та відповідальності з проблемою людської гідності та виокремити його найістотніші теоретичні та практичні складові, як моделі

гідної поведінки індивіда в громадянському суспільстві; 3) виокремити найістотніші моделі концептуалізації ідеї людської гідності в новітній філософській думці, проаналізувати особливості використання цієї ідеї в сучасному соціально-філософському та політико-правовому дискурсах» [с. 16-17].

Власне такі завдання, на наш погляд, і визначили побудову структури дисертації, яка зумовила застосування цілої низки методів: культурно-історичного та системного, а також принципу органічної взаємопов'язаності історико-філософської та соціально-філософської реконструкції проблеми людської гідності. На думку дисертанта, «Звернення до системного підходу та методу компаративного аналізу не лише дозволило виокремити притаманні модерному та постомодерновому соціальним проектам ідеї людської гідності, а й стало органічним доповненням феноменологічного та герменевтичного методів інтерпретації, реконструкції найістотніших філософських текстів та соціальних практик» [с. 18].

Слід відмітити, що рецензоване дослідження відзначається глибоким проникненням думки автора у проблему гідності взагалі, її поширенням, і впливом на подальші наукові розробки соціально-філософських проблем розбудови справедливого правового суспільства.

Цілком логічним є початок руху дослідницької думки автора саме з аналізу особливостей соціально-філософського осмислення феномену людської гідності. Дисертант виявляє блискучу соціально-філософську ерудицію, вибудовуючи текст першого розділу, в якому аналізуються основні традиції філософського осмислення ідеї гідності, уточняється її зміст. Проаналізувавши вчення різних філософів ХХ-ХХІ ст. у підрозділі 1.1. дисертант зазначає, що «всі люди народжуються вільними і рівними, мають право на: гідне існування, забезпечення фізіологічних потреб, віросповідання, свободу слова, свободу волевиявлення, свободу переміщення тощо. Вказані характеристики є загальнолюдськими і універсальними. Таким чином, гідність людини постає перед нами у форматі прав людини, оскільки охоплює в собі широкий спектр

факторів, які характеризують права людини» [с. 29, 35]. Також дисертант пише, що «розглядати гідність потрібно в рамках певної матриці, яка складається із таких елементів (рівнів), як фізичний і віртуальний, національний та глобальний» [с. 40]. У підрозділі 1.2. дуже ґрунтовно аналізуються вчення П. Мірандоли та Б. Паскаля, на основі яких дисертант робить висновок, що саме ці філософи є засновниками модерного та постмодерного концептів людської гідності. Ці концепти ґрунтуються на тезі про самоцінність людської особистості, розумінні людини як суб'єкта, творця власної долі, який спроможний подолати зневажливе ставлення до інших людей. Далі, спираючись на думки І. Канта, Г.Ф.В. Гегеля, Й.Г. Фіхте та Г.С. Сковороди, дисертант розширює цю тезу ідеєю про внутрішню моральну свободу людини, яка доповнюється самопримусом поважати права інших людей. Тобто це означає, на думку автора, що всі індивіди мусять дотримуватись загальнолюдських моральних норм, незалежно від соціального статусу, фінансового та політичного становища, «...а тому лише – *за таких умов* – в межах гідної спільноти людина може досягти, здійснити, прожити гідне життя» [с. 80].

Саме на цій основі автор розробив той теоретико-методологічний конструкт, який у подальшому дав йому можливість вибудувати дискурс другого і третього розділів.

Щодо першого розділу в цілому, то його зміст, особливо розгляд сучасного досвіду провідних модерних мислителів в осмислення ідеї гідності, виглядає логічно та підсилює ту текстуально смислову напругу, яка не тільки утримує читача в очікуванні обґрунтованих висновків (це, звісно, важливо), але й налаштовує на сприйняття сутності гідності та її особливостей на філософському рівні.

Таким чином, перше завдання, яке постав дисертант повністю виконане. Здійснено своєрідне аналітичне розчищення теоретико-методологічної площини для розбудови того ґрунтового дискурсу, який задекларований дисертантом, в якості проекту.

Починаючи 2-й розділ з аналізу «Загальної Декларації прав людини», дисертант намагається зрозуміти органічний зв'язок ідеї гідності з такими загальнолюдськими цінностями як свобода і відповідальність, визнання і толерантність, для того, щоб виявити сутність новітніх концепцій гідності.

Вихідною для підрозділу 2.1. є теза, що свобода та відповідальність є невід'ємними атрибутами буття людини, без яких неможлива людська гідність. Особливо взаємозв'язок свободи та відповідальності як умови існування гідності, згідно дисертанту, «...набуває актуальності з огляду на бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та глобального інформаційного, індивідуалізованого суспільства» [с. 94]. В такому суспільстві «збільшуються рівні свободи, що може призвести до поширення таких явищ як вседозволеність та низька соціальна відповідальність. Проте позитивним моментом є те, що людина загалом стає більш незалежною, вільною від умовностей, отримуючи при цьому все більше можливостей для свого розвитку, а це створює передумови появи нового «постекономічного суспільства» в якому питання свободи формуються нематеріальними цінностями, такими як сім'я, навчання, подорожі, хобі тощо» [с. 112] – пише дисертант.

У підрозділі 2.2. автор досліджує такі важливі прояви гідного людського буття як визнання та толерантність. Повністю розділяючи думку М. Тофтула, він пише про гідність як форму самосвідомості, яка залежить від визнання. «Визнання впливає з принципу рівності всіх людей у моральному сенсі, прав на повагу безвідносно до соціального статусу, а тому апіорі визнається гідність кожної людини незалежно від її віку і реальних чеснот, оскільки це визнання людина сприймає як свідчення об'єктивного існування її гідності» [с. 114]. Далі дисертант підкреслює, що людина відкриває себе, свою гідність не через саму себе, а через діалог, який не може відбуватися без толерантності як морально вкоріненої форми взаємної поваги людей одне до одного. Завдяки толерантності люди визнають себе в якості автономних суб'єктів, незважаючи на відмінність їхніх етичних переконань та культурних контекстів.

Що стосується підрозділу 2.3., то в ньому стверджується, що «життєвий світ» є умовою справедливого та гідного буття людини, суттєво впливає на формування її ідентичності. Але з огляду на ті виклики, що виникають перед суспільством та індивідом «життєвий світ» потребує нового переосмислення, а значить ідея гідності також переосмислюється та набуває нової актуальності.

Таким чином, в другому розділі як і в першому дисертант продемонстрував добрий стиль викладу матеріалу, глибоку історико-філософську та соціально-філософську ерудицію, оригінальне розв'язання другого завдання, яке було задекларовано у вступі.

Завершенням розгортання дисертаційного дискурсу є 3-й розділ. Якщо у 1-му та 2-му розділах автор розкрив методологію розуміння сутності ідеї гідності та її органічний зв'язок зі свободою і відповідальністю, визнанням і толерантністю, то у 3-му розділі піддаються рефлексії найістотніші концепти ідеї людської гідності в новітній філософській думці, аналізуються особливості використання цієї ідеї в сучасному соціально-філософському та політико-правовому дискурсах.

У підрозділі 3.1. на основі дослідження сучасних теорій справедливості розкривається взаємозв'язок гідності та справедливості. Тут дисертант демонструє достатньо глибоку наукову здатність аналізувати філософські теорії справедливості, Дж. Ролза, Ю. Габермаса, Р. Дворкіна, Е. Левінаса, Р. Нозіка, Р. Рорті, П. Рікера, Ф. Хайека в яких ці мислителі безпосередньо зверталися до проблем гідності людини або ж висловлювали соціально-філософські погляди дотичні до цієї проблематики. Він пише: «сама потреба в сучасному осмисленні питання справедливості у вирішенні проблем людської гідності ще раз свідчить про перетворення цих проблем з філософських у життєво-практичні, адже і справедливість, і людська гідність є засадничими, фундаментальними умовами людського буття» [с. 152]. Також в рамках дослідження було відзначено, що до фундаментальних умов людського буття потрібно додати ще й права людини. Підсумовуючи дисертант зазначає, що «важливим індикаторами такої «зрілості

суспільства» є наявність тріумвірату: права людини, людська гідність та справедливість» [с. 169].

Підрозділ 3.2. присвячений розгляду діалогічно-комунікативного концепту людської гідності, який розвивається в межах дискурсивної етики або етики відповідальності. Дисертант вважає, гідність людини може проявлятися не тільки як відповідальність людини за себе та оточуючих, але і як відповідальність перед майбутніми поколіннями та природою. Тобто ідея гідності доповнюється ще й правами майбутніх поколінь та правами природи. У заключному підрозділі 3.3. мова іде про те що ідея гідності, яка заснована на свободі, відповідальності, толерантності, визнанні, справедливості, правах людини та правах природи, в сучасних умовах набуває все більшої актуальності. А тому як зазначає дисертант: «сучасний розвиток суспільства разом із науково-технічним прогресом та глобалізацією створюють нові формації людського буття в яких відбувається поєднання особистого, суспільного на основі верховенства права, демократії, свободи, толерантності та в кінцевому результаті людської гідності» [с. 211].

Завершуючи аналіз тексту дисертації слід відмітити, в ній простежується чітка логіка викладу. Філософські роздуми автора супроводжуються елементами конкретної полеміки з вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Поставлена мета реалізується у виконанні завдань задекларованим дисертантом, які, в свою чергу, відповідають заявленим положенням наукової новизни та підводять до обґрунтованих висновків. Дисертація містить у собі значний науково-методологічний потенціал, здатний сприяти виокремленню нових аспектів дослідження феномену гідності. Авторська позиція виявилася методологічно продуктивною. Очевидно у цьому і полягає сенс наукової творчості. Дисертанту вдалося створити та оформити, згідно з вимогами, науковий текст, який відповідає провідним інтенціям сучасної філософської рефлексії. Таким чином, можна констатувати, що М.О.Петренко здійснив теоретичну реконструкцію репрезентації ідеї людської гідності в працях

провідних модерних мислителів, виявив її сутність та особливості в межах модерного соціального проекту.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Результати достовірні та знайшли своє відображення в опублікованих працях та апробації на конференціях різного рівня. Отримані результати можуть бути використані у навчальному процесі, а також для підготовки навчальних матеріалів для загальних і спеціальних курсів з філософії, філософії права, соціальної філософії, політичної філософії. Окремі результати дослідження будуть актуальними для усвідомлення державними інституціями та громадянським суспільством ролі колективної відповідальності та колективного прийняття рішень в розбудові справедливої правової держави разом із вирішенням проблем екології, генетики, біотехнології.

Позитивно оцінюючи представлену роботу вважаємо за необхідне вказати на деякі виявлені недоліки:

По-перше, у розділі 1.2. наводиться думка, що розпочати дослідження генези філософського концепту людської гідності необхідно зі звернення до творчості П. Мірандоли та Б. Паскаля, тобто на думку автора, ці філософи є засновниками модерного та постмодерного концептів людської гідності. Ця думка викликає заперечення, тому що може скластися враження, що феноменом гідності філософи почали цікавитися тільки з XV ст. Але вперше ідея гідності зародилася ще в античній філософії. Так, наприклад, поняття «гідність людини» (*dignam hominis*) використовує давньоримський філософ Цицерон, який трактує його як універсальну родову ознаку виключно людського буття.

По-друге, одним з головних завдань дослідження було виявлення сутності гідності, тобто потрібно було дати визначення цьому поняттю. Разом з тим автор, солідаризуючись з визначеннями гідності таких філософів як М. Тофтл, О. Гьофе, Ю. Габермас, свого чіткого визначення гідності не дає. Тому іноді досить важко збагнути що він вкладає в своє розуміння гідності.

По-третє, в тексті дисертації зустрічаються такі словосполучення як «ідея гідності» і «феномен гідності», тому виникає питання: «Дисертант вважає ці поняття тотожними? Якщо ні, то чим вони відрізняються?»

По-четверте, в дисертації ніяким чином не відображено такий аспект теми, який стосується розробки ключових понять – природного і позитивного права, а також розуміння принципу верховенства права (і взагалі – ні філософія права, як напрямок дослідження, ні філософія права, які зробили внесок в розробку проблеми – в дисертації не згадуються).

По-п'яте, текст містить недостатньо полемічних моментів, де б дисертант виявив з усією яскравістю, яка, без сумніву, притаманна його стилю побудови філософського дискурсу, здатність через заперечення стверджувати свою точку зору.

Однак ці зауваження не впливають суттєво на загальну високу оцінку роботи, ніскільки не применшують її наукової та практичної цінності. Таким чином, є всі підстави зазначити, що теоретичним рівнем дослідження та отриманими результатами дисертація Петренко Максима Олеговича «Ідея гідності людини в модерному та постмодерному соціальних проектах» відповідає пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р., а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

*Відрук до спеціалізованої вченої ради К.12.112.02
надійшов 16.03.2020 року
личний секретар спецради О. О. Ольховська Т.О.*

Офіційний опонент,

кандидат філософських наук, доцент

Український державний університет

залізничного транспорту (м. Харків)

доцент кафедри філософії та соціології

Особистий підпис
Завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ

І. В. Толстов
Т. В. Толстов
О. О. Ольховська

